

TÁRSADALMI TÁRGY

Az elmúlt évtizedekben a múzeumok az érdeklődés középpontjába kerültek mint a társadalmi találkozás, együttműködés és részvétel helyei. A jelenség megragadására Nina Simon a „társadalmi tárgy” fogalmat javasolta, mely képes különböző csoportok és személyek közös fókuszpontjaként működni. Az ilyen jellegű fogalmak segítenek ugyan a múzeum mint folyamat megértésében, a társadalmi tárgy azonban túl általános és elméleti ehhez, és az egymástól erősen eltér elméletekbe való beágyazottsága miatt sem a legjobb választás.

A fogalom

A társadalmi tárgy (*social object*) terminust régóta és sokféleképpen alkalmazzák a társadalom-, a kultúratudományokban és a filozófiában: alapvetően a természeti (*natural object*) és a társadalmi tárgy ellentétéből kiindulva. Főképp a nagyobb léptékű elméletekben kap helyet (szociológia, társadalmi ontológia; illetve csoportok interakciói), az antropológiában azonban nem került középpontba, noha nehezen lehet átfogóbb fogalmat elképzelni a környezetünkben található, a mindennapjainkban használt, a társadalmi interakciókban részt vevő dolgokra. Újabban az online világ forrásaival kapcsolatban bukkant fel a fogalom, legújabbán pedig a múzeumi világ egyes szereplőire is alkalmazni kezdték. Ez utóbbi használatban a fő kérdés: vajon mennyire képes megragadni a múzeumi interakciók és reprezentációk világát, és mennyire tudja mindezt beemelni egy tágabb társadalmi modellbe?

A társadalmi tárgy terminust néhány éve Nina Simon amerikai kurátor vezette be a muzeológiába, a múzeumi tárgyak leírására, a múzeumi részvétel kapcsán elsősorban Yrjö Engeström nevelépszichológus modelljéből kiindulva (Simon 2010; Engeström 2005). Simon számára a társadalmi tárgyak a társadalmilag összekapcsolódó élmények mozgatórugói, a beszélgetések középpontjai, melyek képesek közös érdeklődést kiváltani. Szerinte minden múzeumi tárgy képes társadalmi tapasztalatokat kiváltani, bár nem azonos intenzitással: „A tárgyak és a tapasztalatok egyaránt társadalmi tárgyak. A társadalmi tárgyak a társadalmilag hálózatba illeszkedő tapasztalatok motorjai, olyan tartalmak, melyek a társalgást szervezik.” (Simon 2010: 127.) Megközelítése szerint nem minden tárgy *elvé* társadalmi, csak azok tartoznak ide, amelyek embereket kötnek össze, megkönnyítik a társas kapcsolatokat. Gyakran személyesek, aktívak, provokatívak és relacionálisak (azaz kapcsolataik révén léteznek és működnek). Simon szemében a múzeumok és a publikusan hozzáférhető tárgyaik egyaránt társadalmi tárgyakként viselkednek,

bár nem egyforma mértékben.

A Simon-féle társadalmi tárgy alaposabb megértéséhez érdemes röviden visszatérni a forrásokhoz, első körben Engeström megközelítéséhez. Engeström (1990, 1999, 2000, 2005) számára az alapvető cél a közösségek, csoportok közötti együttműködés, kooperáció leírása, az ennek során tapasztalható alkusorozatok figyelembevételével. Megközelítésének háttere az aktivitáselmélet (*activity theory*) – saját elmélete a kulturális-történelmi aktivitáselmélet (*cultural-historical activity theory*) néven ismert. Ennek egyik forrása a Mead-féle (1934) szimbolikus interakcionizmus irányzata, melyben szimbolikus, azaz társadalmi tárgyak irányítják az emberek közötti interakciókat. Engeström azonban a társadalmi tárgyak szimbolikus szerepének okára kíváncsi, és ezt a társadalmi tárgyak eszközjellegében találja meg. Ennek nyomán a társadalmi együttműködés alapvető jellegzetessége, hogy olyan közösségi aktivitásrendszerként működik, amely emberek és tárgyak közötti hálózati kapcsolatok révén, határátlépések sorozataként jön létre. Ezt a folyamatot közvetítő artefaktumok (*mediating artifacts*) teszik lehetségessé, melyek eszközök és jelek egyaránt lehetnek. A tárgy ebben a szerepben tehát nem csupán egyedi eszközként működik, hanem stabil, közösségi szerepet tölt be.

E megközelítés kiindulópontja, hogy az emberek azért tudnak kapcsolatba lépni egymással, mert osztoznak bizonyos tárgyakon (hely, aktivitás, munka, hobbi), közösen használnak tárgyakat. A társadalom valójában ilyen tárgyak köré szerveződik (Engeström 2005). A társadalmi tárgyak a figyelmünket mindig egy harmadik, interperszonálisan kezelt tárgyra irányítják. Bár e tárgyaknak ebben a szerepükben nem szükséges fizikainak lenniük, de elkülönült, önálló entitásokként kell megjeleníteniük.

Érdemes felfigyelni a *közvetítő* és a **határtárgyak** hasonlóságára. Engeström hivatkozik ugyan Star és Griesemer (1989) **határtárgy**-fogalmára mint rokon terminusra, de a kettő közötti kapcsolattal nem foglalkozott (Engeström 1990: 189.). Egy későbbi tanulmányában röviden a **kontaktzóna** fogalmát is tárgyalja, mely *eltér* kultúrából érkező személyek, csoportok vagy gondolatok találkozásait írja le (Engeström 1999: 8.). Az ilyen jellegű helyzetekben válik hangsúlyossá a *perspektíva* fogalma az aktivitáselméleten belül is.

A fogalom alkalmazása különböző tudományterületeken

Ahhoz, hogy eldönthessük, a társadalmi tárgy fogalma képes-e újfajta fogódzót adni a múzeumi világ értelmezéséhez, érdemes a terminust tudománytörténeti szempontból is alaposabban megnézni. Épp népszerűsége miatt hasznos közelebbről megvizsgálni a fogalmat.

A társadalmi tárgy már a 20. század első felében, G. H. Mead (1934, 1938) pragmatista modelljében fontos szerepet kapott: a társadalmi tárgyak az emberi kapcsolatok megértésében élveznek elsőbbséget a fizikai tárggyal szemben, ugyanakkor Mead gyakran eltérő jelentésekben alkalmazza a terminust. Részből a szelfre mint mások attitűdjeit, perspektíváit magába foglaló, a

társadalmi interakciók során megnyilvánuló dologra használta (Quéré 2011: 163.), részben magukra a társadalmi intézményekre. A tulajdonra például szintén úgy tekintett, mint megosztott, közös értékek és jelentések hordozójára. A társadalmi aktus elméletében fogalmazta meg azután pontosabban a terminus jelentését: eszerint a társadalmi tárgy olyan jelentésteli egység, amely számos résztvevő által képviselt összetett társadalmi aktus megvalósítását kontrollálja (Mead 1938). A tárgy ebben a folyamatban az aktus különböző szerepeit kapcsolja egymáshoz.

A társadalmi tárgyra építette fel Serge Moscovici a társadalmi reprezentáció elméletét a 20. század második felében (Moscovici 1961; Voelklein–Howarth 2005). Számára a társadalmi reprezentáció adott társadalmi tárgyak kollektív használatán alapul, melyek egyszerre segítik a mozgást és a tájékozódást a fizikai és társadalmi világban, valamint nyújtanak közös alapot a különböző csoportok közötti kommunikációhoz (Moscovici 1961: 251.).

A társadalmi tárgy azonban nem hiányzott az etnometodológiából sem: Harold Garfinkel szociológus számára a társadalmi tárgy egyszerre fizikai és normatív: kontrollálja, ám létre is hozza a hétköznapi helyzeteket (Garfinkel 1967). Számára a társadalmi tárgy paradigmaticus példája a sorban állás: az emberek nemcsak alkalmazkodnak a hely és a cél alapján az adott fizikai helyzethez, hanem egyfajta normatív környezetet is létrehoznak, melyet közösen fogadnak el. A kialakuló sor ezt a közös referenciarendszert jeleníti meg fizikai formában (Quéré 2011:163).

A társadalmi tárgy fogalmát a 20. század végén John R. Searle alkalmazta a legkövetkezetesebben a filozófia területén: értelmezése szerint egy adott fizikai dolog számos státust, funkciót, azaz társadalmi szerepet betölthet, akár bizonyos szabályok szerint egymás után, vagy egyszerre is, anélkül hogy fizikailag megváltozna (Searle 1995). E szerepek adhatnak társadalmi hatalmat, de ez nem fizikailag történik meg. Éppen ezért Searle szemében a természeti mellett ontológiailag nincsenek sajátos társadalmi vagy intézményi tárgyak. Ha kétfajta tárgyszót feltételezünk, azaz társadalmi és nem társadalmi dolgokat, akkor könnyen ellentmondásba keveredünk. Ha egy papírpénzt tartunk például a kezünkben, azt mondhatjuk, hogy egyszerre van benne egy természeti és egy társadalmi tárgy. Hogy valójában melyik? Mindkettő. Ez azonban azt is jelenti, hogy nem tudunk elkülöníteni a világban egy valóban önálló osztályt, típust a társadalmi tárgyak számára. Azt mondhatjuk inkább, hogy egy adott tárgy bizonyos leírások révén válik társadalmi tárggyá (Smith–Searle 2003: 14.). Ugyanaz a tárgy lehet társadalmi vagy sem, minden esetben a megfelelő leírás értelmében: egy tárgy képes felvenni különböző társadalmi funkciókat, azaz társadalmi tényeket. Ezek léte emberektől és a társadalmi intézményeiktől függ. Searle számára tehát a társadalmi elemzés alapegysége nem maga a tárgy, hanem a tény (Searle 2014: 18.). A társadalmi tárgy létrehozásához az adott természeti tárgyat társadalmi körülmények közé helyezzük, ily módon valamilyen szerepet, funkciót kap. Ennek hordozója lehet önálló fizikai egység, de térben szétszórt dolog is. És létezik olyan, amely bár társadalmi szerepet tölt be, nem valósul meg fizikailag, hanem például valamilyen reprezentációban, modellben, akár absztrakt vagy mentális megjelenésben létezik csupán – mint például az adósság és az ígéret (Smith 2015: 30.). A társadalmi tárgyakat ebben a

megközelítésben minden esetben társadalmi aktus hozza létre, a tárgy ennek révén a társadalmi aktivitás folyamatos lehetősége: aktivitásminták helyeiként lehet rájuk tekinteni (Searle 1995: 57.). Egy fizikai tárgy ugyanis csak a megfelelő akciókba való beágyazottsága, az ezekben való szerepei révén válik társadalmivá (Smith 2015: 19.). Az akciók lehetnek fizikaiak, mentálisak és modellek.

A 21. században sem csökkent a társadalmi tárgy mint modell iránti tudományos érdeklődés, de az egyes elméletek eltérő módon viszonyultak a searle-i modellhez. John Levi Martin (2011) számára a társadalmi tárgyak észlelt minőségei valós társadalmi kapcsolatokat tükröznek, nála ugyanis a társadalmi tárgyak társadalmi relációk tapasztalatai. Egy tárgy változó tapasztalatai e tárggyal kialakított eltérő kapcsolatokat tükrözik, mely kapcsolatok ugyanakkor e tárgyak konstitutív részei (Bradford 2013). Maurizio Ferraris (2012: 71.) három nagyobb osztályba sorolja a világban létező tárgyakat: ezek a természeti tárgyak, melyek a szubjektumoktól függetlenül léteznek; a társadalmi tárgyak, melyek a szubjektumoktól függően léteznek; valamint az eszmei (*idea*) tárgyak, melyek függetlenek a szubjektumoktól, de téren és időn kívül léteznek. Rom Harré (2002) szerint a társadalmi tárgyak létrejöttében a szimbolikus, diszkurzív cselekvésnek alapvető és meghatározó szerepe van. Ami egy fizikai anyagdarabot társadalmi tárggyá tesz, nem más, mint beágyazottsága a narratív konstrukciókba. A tárgynak adott személyhez való aktív vagy passzív viszonya tehát történetfüggő.

A reprezentáció krízisére reagáló, az 1980-as évektől erősödő materiális fordulat – érthető módon – igyekezett árnyaltabban megfogalmazni a társadalmi tárgy sajátos helyzetét, és kiemelte a tárgyak meghatározó társadalmi szerepét és ágenciáját. Ennek értelmében minden fizikai tárgy aktív mediátorként működik a társadalmi kapcsolatokban: materiális tulajdonságai és affordanciái, valamint társadalmi jellegzetességei és kapcsolatai miatt. A materiális artefaktumok képesek tehát emlékezni és kommunikálni a múltjukat a fizikai állapotuk, elhasználódásuk, elhasználtságuk révén, így bepillantást engednek a korábbi vagy jelenlegi használatukba (Nansen et al. 2014: 89.).

Az új materializmus az ontológiai fordulattal párhuzamosan újrarájzolta a tárgyak, élőlények, személyek képét lapos, szimmetrikus ontológiájára, azaz az emberközpontú látásmód feladása révén. Az ide tartozó megközelítésekben a társadalmi tárgy, akár csak a fizikai tárgy vagy társadalmi személy, elveszti önálló elméleti szerepét. A világ a *dolgok* (személyek és tárgyak együtteseinek) egymásra hatásainak hálózataiból épül fel, melyek nem egyszerűsíthetők le személyekre vagy tárgyakra.

A cselekvőhálózati elmélet (*actor-network theory, ANT*) egészen radikálisan látja a tárgyak társadalmi voltát. A tárgyak szocialitása itt nem azt jelenti, hogy emberek közötti kapcsolatokat materializálnak, hanem hogy ők maguk is aktívak a társadalmi életben (Nansen et al. 2014: 90.; Latour 2005). Mindezt egy tág értelemben vett ágenciaszerep teszi lehetővé, mely emberek, más élőlények, technológiai eszközök és fizikai artefaktumok vagy tárgyak között oszlik meg. A társadalmi hálók ilyen értelemben közös tárgyak révén szerveződnek, működnek és kapcsolódnak

össze. A tárgyak mint eszközök ugyanakkor nem merülnek ki e társadalmi szerepükben. A használatuk és hatásuk mindig túllép a készítésük háttérében álló terven, a designon. Ebben az értelemben például az ajándék (lásd Mauss 2004) nem csupán reprezentálja, hanem aktívan létrehozza és fenntartja a társadalmi kapcsolatokat (Nansen et al. 2014: 91.). A cselekvőhálózat-elmélethez közeli megközelítések pedig a múzeumi és kiállítási praxisokra is hatottak. A tárgyak aktív szerepe, mozgása és hatása felértékelődött, és egyre inkább a figyelem, a reflexió és a használatuk középpontjába került.

A társadalmi tárgy fogalma tehát időről időre felbukkan a társadalomtudományban és határterületein, és nem csupán az ember által használt vagy létrehozott dolgok megkülönböztetésére, hanem a csoportok közötti kapcsolatok koordinálásának jobb megértésére is használják. Ez az aspektusa vált újabban vonzóvá a múzeumi világbeli együttműködések területén is.

Kritika

Adrian Channak a társadalmi tárgy fogalom jelenlegi helyzetének áttekintése alapján végül az a véleménye, hogy elsősorban az elméletek sokfélesége és különbözősége miatt hiányzik a Nina Simon által a múzeumi kontextusra alkalmazott társadalmi tárgy fogalmának megfelelő meghatározása (Chan 2010). A terminus leggyakoribb használatai továbbra is a megosztott, valamilyen közös forrásként való alkalmazásra, háttérre utalnak. Ám kérdés, mennyire magyarázzák meg egy tárgy tulajdonságai a tárggyal kapcsolatos társadalmi és kulturális praxisokat, rítusokat? Pillanatnyilag úgy látszik, hogy nem igazán. Sokszor a tárgy által *képviselet* reprezentációról (aktusról, interakcióról), nem pedig *magáról a tárgyról* beszélünk – amennyiben a társadalmi kontextusán belül kezeljük. Holott a tárgy nem szól az interakciókról, melyekben megjelenik, és nem határozza meg a használatot és az interakciót sem. Az *interakció* szituálja és kontextualizálja a tárgyat, és nem fordítva. Az interakciók azoknak a praxisoknak a részei, amelyekben a tárgyakat használjuk.

A tárgy által ugyanakkor az aktivitás mediált, látható, társadalmilag felismerhető formát ölt. A társadalmi tárgy ilyen értelemben nem tárgy, hanem valamilyen *forma* (pontosabban reprezentációs forma). Nem szabad elfelejteni azonban, hogy a világunkban bármi lehet megosztott, közös forrás, ily módon tehát *bármi* lehet *társadalmi* tárgy. A társadalmi tárgy ezáltal túlságosan tág fogalommá válik.

A részvételre összpontosító mai múzeumi praxisban van viszont egy további probléma is a fogalom elméleti és gyakorlati alkalmazhatóságával kapcsolatban. Mint láttuk, a Nina Simon által a múzeumi világba bevezetett társadalmi tárgy fogalom forrása az aktivitáselmélet. Ez a perspektíva jellegzetes, materiális szemiotikai tárgyfogalommal dolgozik, ahol a *tárgy* átfogóbb aktivitások és interakciók rendszerében közvetítőként jelenik meg. Ez eltér és nehezen egyeztethető össze a Searle-féle nominalista gyökerű tárgy- (és így társadalmi tárgy) fogalommal. Természetesen lehet

azt mondani, hogy legyen ez Searle és társai gondja. A probléma azonban mélyebb gyökerű: csaknem valamennyi tárggyal kapcsolatos perspektíva tárgyfogalma kizárólag az adott megközelítésen belül nyer ugyanis értelmet. Ezek pedig a részletekben nagyon eltérő módon kezelik a tárgyakat – még ha annyira rokon, például szimmetrikus világgal dolgozó modellekről van is szó, mint az aktivitáselmélet és a cselekvőhálózati elmélet (Fenwick 2012). A társadalmi tárgy fogalma tehát hiába látszik első ránézésre egészen általánosnak, pillanatnyilag kizárólag egy-egy konkrét perspektíva keretében értelmezhető és alkalmazható megfelelően. Egy ilyen jellegű elköteleződés viszont még a múzeumi tárgyak esetében is túl korainak bizonyul. Egyelőre nem egyértelmű, hogy a múzeumi világ leírására mely „nagy” társadalmi, kulturális vagy materiális elméletek a legalkalmasabbak.

Addig is azonban kéznél vannak olyan kevésbé általános, vagyis kevésbé elméletfüggő, közép- vagy praxis szintű fogalmak, mint például a **kontaktzóna**, a **határtárgy** és a köztestárgy, amelyek helyzetüknél fogva átjárnak az egyes elméleteken. Éppen ebben rejlik a Nina Simon-féle kísérlet lényege és fontossága is: a múzeumi praxis, a kommunikáció, a részvételi kontextus a fontos számára, és ehhez igyekszik megfelelő – még ha talán nem a legmegfelelőbb – fogalmat találni.

Wilhelm Gábor

Irodalom

Bradford, John Hamilton 2013 Levi Martin's *The Explanation of Social Action*. *Social Theories of History and Histories of Social Theory*, 31, 309–332.

Chan, Adrian 2010 *What's Up With Social Objects?* <http://johnnyholland.org/2010/05/whats-up-with-social-objects/>

Engeström, Yrjö

1990 *Learning, Working and Imagining. Twelve Studies in Activity Theory*. Orienta-Konsultit Oy, Helsinki.

1999 [1987] *Learning by Expanding. An activity-theoretical approach to developmental research*. Orienta-Konsultit, Helsinki. <http://lchc.ucsd.edu/mca/Paper/Engestrom/Learning-by-Expanding.pdf>

2000 Activity theory as a framework for analyzing and redesigning work. *Ergonomics*, 43/7, 960–974.

2005 *Why some social network services work and others don't – Or: the case for object-centered sociality*. <http://www.participatorymuseum.org/ref4-2/>

Fenwick, Tara 2012 *Re-thinking the 'thing': Sociomaterial approaches to understanding and researching learning in work*.

<https://pdfs.semanticscholar.org/51e1/b2c8eee8a0595fbba0eea4ad33c7e4cc82ef.pdf>

- Ferraris, Maurizio 2012 *Manifesto del nuovo realismo*. Laterza, Roma-Bari.
- Garfinkel, Harold 1967 *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey.
- Harré, Tom 2002 Material Objects in Social Worlds. *Theory, Culture and Society* 19/5–6, 23–34.
- Latour, Bruno 2005 *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press, New York.
- Martin, John Levi 2011 *The Explanation of Social Action*. Oxford University Press, Oxford.
- Mauss, Marcel 2004 *Szociológia és antropológia*. Szerk. Fejős Zoltán, ford. Saly Noémi és Vargyas Gábor. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mead, G. H.
1934 *Mind, Self & Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. University of Chicago Press, Chicago, IL.
1938 *The Philosophy of the Act*. University of Chicago Press, Chicago, IL.
- Moscovici, Serge 1961 *La psychanalyse, son image et son public*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Nansen, Bjorn et al. 2014 *An internet of social things*. <http://dx.doi.org/10.1145/2686612.2686624>.
- Searle, John R.
1995 *The Construction of Social Reality*. Free Press, New York.
2014 Are There Social Objects? In: Gallotti, M. – Michael, J. (eds.): *Perspectives on Social Ontology and Social Cognition*. *Studies in the Philosophy of Sociality*, 4, 17–26.
- Simon, Nina 2010 *The Participatory Museum*. Museum2.0, Santa Cruz, California, CA.
<http://www.participatorymuseum.org/>
- Smith, Barry 2015 *Social Objects*.
<https://pdfs.semanticscholar.org/00fe/b7fa502e3e32143ab922dfb515bafef37df3.pdf>
- Smith, Barry – John Searle 2003 The Construction of Social Reality: An Exchange. *American Journal of Economics and Sociology*, 62/2, 285–309.
- Star, Susan Leigh – Griesemer, James R. 1989 *Translations' and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley's Museum of Vertebrate Zoology 1907–39*. *Social Studies of Science*, 19/3, 387–420.

Voelklein, Corina – Howarth, Caroline 2005 A review of controversies about social representations theory: a British debate. *Culture and Psychology*, 11/ 4, 431–454.

Néprajzi múzeum 2016 ©